

Peremhelyzetben, avagy Budapest XVI. kerület és Kerepes

XVI. KERÜLET

A 33,5 km² területű XVI. kerület az egykori Árpádföld, Cinkota, Mátyásföld, Rákosszentmihály és Sashalom falvak Budapesthez csatolásával, Nagy-Budapest 1950-es közigazgatási egyesítésekor jött létre. A kerület északnyugaton Pestújhellyel és Újpalotával (XV. kerület), nyugaton Zuglóval (XIV. kerület), délen, délnyugaton Kőbányával (X. kerület), míg délkeleti részein Rákosligettel és Rákoscsaba-Újteleppel (XVII. kerület) határos. Keleti, északkeleti határai a főváros közigazgatási határai is; az ezekhez legközelebb eső két település az Árpádfölddel és Cinkotával mára részben érintkező Csömör és a Cinkota keleti határától kb. egy kilométerre kezdődő Kistarcsa, az egykori Kerepestarcsa nyugati része.

A kerület lakóinak száma a 2002. évi januári állapot szerint – hivatalosan – 70 537 fő volt, ami a 2000. évi januári adatokhoz (71 104 fő) képest csekély mértékű csökkenést jelent. Az 1990–2000 közötti évtizedben azonban, amikor Budapest teljes lakossága több mint kétszázezer fővel, 10,2%-kal csökkent, a XVI. kerület egyike volt annak az öt fővárosi kerületnek, ahol a lakónépesség növekedése volt tapasztalható. (E növekedés a XVII. kerületben 9,8%, a XVI. kerületben 2,4%, a IV. kerületben 1,8%, a XVIII. kerületben 1,5% és a XXII. kerületben – alig érzékelhető – 0,2% volt.)

A XVI. kerület állandó lakóinak tényleges számát az önkormányzat egyes munkatársai a helyi cigány kisebbségi önkormányzat képviselőivel összhangban a hivatalos adatoknál jóval magasabbra becsülik; ez többé-kevésbé egybehangzó véleményük szerint – a kerület jogcím nélküli lakóival, lakásfoglalóival, hajléktalanjaival, az itt hosszabb-rövidebb ideig élő illegális munkavállalókkal, az egyes helyi cigány családoknál folyamatosan lakó rokon és nem rokon cigánnyal, a főként román állampolgárságú, de hosszú évek óta ma-

gyarországi kereskedésből élő kelderás- vagy gáborcigányokkal és a Cinkota külső részén nyaralókban, hétvégi házakban élő nyugdíjasokkal és alacsony jövedelmű családok tagjaival együtt – 73 000 fő körül lehet.

1. kép. Hajléktalan magyar cigányok „háza” Mátyásföld szélén, 2004. június

A tipikusan kelet-pesti, kertvárosi kerület különböző részei között – a lakosság összetétele, jövedelmi helyzete, a különböző kerület-részek presztízse, s ezzel párhuzamosan ingatlanárai tekintetében – komoly különbségek vannak. Legkülső „faluja”, a 17–18. században – a Beniczky család által – evangélikus szlovákokkal betelepített Cinkota – mind kevésbé ugyan, de – a mai napig őrzi nemzetiségi jellegét. Bizonyos részei – fehérre meszelt, alacsony parasztházaival, s az azokban lakó bő szoknyás tót⁷⁸ öregasszo-

⁷⁸ A mai magyar nyelvben gyakran pejoratív értelmű szót nem becsmérlnön használok. A térség – Beniczkyek és Grassalkovichok által betelepített – szlovák falvainak (pl. Cinkota, Csömör, Kerepes, Kistarcsa, Nagytarcsa) mai – főként idősebb – lakosai számára ez a magyar szó önelnevezés. (E kettősségre példa, hogy míg *A magyar nyelv értelmező szótára* „gyakran pejoratív értelműnek” nevezi, Kistarcsa nagyközség honlapján következetesen a tótot használják szlovák helyett.)

nyokkal – még ma is gyakorta azt az érzetet keltik az arra járóban, hogy a fővárostól távoli, eldugott falu utcáit járja. Sashalom, Mátyásföld, Rákosszentmihály – a néhány kisebb, a hatvanas-hetvenes években épült, főként három-négy emeletes házakból álló lakóteleptől (Szent Korona [korábban Varga József] utcai, Centenárium, Lándzsa utcai, Jókai) eltekintve – jellemzően kertes, családi házakkal teli falusias külvárosok. Árpádföld ezekhez hasonló, azzal a különbséggel, hogy külső, magasabban fekvő részein az utóbbi tíz évben a főváros pesti oldalának az egyik elitnek számító, s ezért igen drága része alakult ki.

A kerületi cigányság

A XVI. kerület cigány lakosságáról sok mindent, de mégis viszonylag kevés bizonyosat tudunk. Becsült – és olykor mért – számuk rendkívüli ingadozásokat mutat. Ez *Kertesi Gábor* és *Kézdi Gábor* 1992-re vonatkozó – tehát több mint tízéves – becslése szerint 428 fő volt (Kertesi–Kézdi 1998), míg az előző választási ciklus (1998–2002) kerületi cigány kisebbségi önkormányzatának 1999-ben megkezdett, egy darabig nehézkesen haladó, majd a következő év első felében – pénzihiány miatt – abbamaradt, szigorúan véve illegális (!) módszerekkel készült összeírása, illetve az ennek részeredményeiből – meglehetősen vitatható „módszertannal” – kikövetkeztetett „végeredménye” szerint a 2000. évben meghaladta az ötezer főt. [A cigány kisebbségi önkormányzat *Roma szociális térkép készítése* munkacímen folytatott ezen „kutatása” – mely inkább volt egy helyi politikai (presztízs)harc egy hosszadalmas csatája, mint tényleges, tudományos igényű kutatás, – gyakorlatilag a kerület cigányok által legsűrűbben lakott részeinek rapszodikus összeírását jelentette, majd az itt kapott eredményeknek a kerület összeíratlan, de bizonyosan kevesebb cigány által lakott részeire történő „felnagyítását”.]

A kerületi cigányság valós létszáma valahol a két érték között, félúton lehet; véleményem, illetve saját „számításaim” szerint ez ma a legvalószínűbben háromezer fő körül, vagy esetleg ennél egy kicsivel magasabban van.

A helyi cigányság anyanyelvi megoszlása

A XVI. kerületi cigányság anyanyelvi megoszlását, nyelvhasználatát illetően azonban – miközben az eredmények között nagyságrendi különbség van, – az arányok meglepő módon egyeznek.

A kerület cigányságának többsége – s ez Magyarországon mára viszonylag ritka – cigány anyanyelvű, azaz közkeletű kifejezéssel oláh-cigány. Kertesi Gábor és Kézdi Gábor szerint a cigányul beszélők aránya az 1992-re becsült 428 fő 66,4%-a (kb. 284 fő) volt, míg az egykori cigány kisebbségi önkormányzat munkatársai szerint ez 2000-ben 70% körül lehetett. (Érdekes módon ez az általam megkérdezett – különböző korú és anyanyelvű – helyi cigányok becslésével is összevág; ez irányú kérdésekre minden megkérdezett olyasmit válaszolt, hogy szerinte a helyi cigányság körülbelül kétharmada lehet cigány anyanyelvű.)

Az oláhcigányok⁷⁹

A kerület cigány anyanyelvű cigánysága – szintén az érintettek egybehangzó vélekedése szerint – megint csak kb. kétharmad:egyharmad arányban oszlik lovárookra és csurárookra. A lovárok jelen esetben az a közösség – vagyis az a nyelvi csoport –, amelyet mind a „köznyelv”, mind a cigány nyelvészeti szakirodalom így nevez – s esetükben e név önelnevezés is. Míg a csurárok az elsősorban Magyarország északkeleti részére jellemző, a szakirodalomban leginkább cerhárnak vagy csurárnak nevezett nyelvjárás csoport – főként – az utóbbi két évtizedben Budapestre költözött beszélői. Magukat csurárnak nevezik; míg a helyi lovárok nagyobbik része csurárként, néhány család pedig gurvárként emlegeti őket. A két közösség tagjai között csekély számban ugyan, de ma már előfordulnak vegyes házasságok.

⁷⁹ A szót mindvégig köznyelvi, cigány anyanyelvű értelemben használom. Szigorúan vett nyelvészeti értelmében a helyi csurárok nyelve „oláhcigány” nyelv, azaz az oláhcigány jegyeket, más cigány nyelvi csoportoktól, presztízisokból átvett nyelvváltozat (Tálos 1988a).

A kerületi oláh cigányság sokszínűségére, sokeredetűségére jellemző, hogy a „tényleges”, a hazai cigány nyelvészeti szakirodalom által jól ismert és jól dokumentált – kodifikálatlanul is önálló normával rendelkező –, egymástól markánsan különböző lovári és csurári nyelvváltozatoknál többet, illetve ezektől kisebb-nagyobb mértékben eltérő nyelvváltozatokat is beszélnek néhányan Rákosszentmihályon; s bár ezek egyik vagy másik csoporthoz sorolása szükségképpen leegyszerűsítő és erőszakolt, itt mégis megszokott. Jelenleg két olyan családot ismerünk, amelyet – nyelve alapján – mind a helyi lovárok, mind a csurárok inkább a másik csoporthoz tartozónak éreznek és sorolnak be.

Az egyéb – a két nagyobb csoport valamelyikébe erőszakoltan sem besorolható – cigány nyelvváltozatok kerületi beszélőinek száma – nem számítva a nem magyar állampolgárokat – elenyésző.⁸⁰

A XVI. kerület cigány anyanyelvű lakói – néhány óvodás korú, de óvodába nem feltétlenül járó kisgyermektől eltekintve – kétnyelvűek,⁸¹ azaz anyanyelvük mellett beszélnek magyarul is. Domináns nyelvük, az otthon, illetve egymás közötti érintkezésben kizárólagosan használt nyelv azonban minden – a cigány kisebbségi önkormányzat tagjai által és általam ismert – család esetében a cigány. Nyelvvesztés, nyelvcsere előtt álló, vagy akár efelé haladó oláh cigány családot a kerületben nem ismerünk.

Az a jelenség, amit nyelvészek és egyéb kutatók az ország több területén leírtak, s ennek következtében sokan hajlamosak általánosnak tartani, hogy a lovári nyelv/dialektus egyéb nyelvváltozatok rovására terjeszkedik, s kezd egy oláh cigány köznyelvé, „presztízsnyelvé” válni, a XVI. kerületben – megfigyeléseim szerint legalábbis – nem tapasztalható. A kerületi lovárok természetesen módon lováriul beszélnek, s a csurárok ugyanolyan természetességgel és öntudattal, kényesek saját nyelvük/nyelvváltozatuk vélt vagy valós „tisztaságára”,⁸² csuráriul.

⁸⁰ Ez két-három kisebb család, azaz max. 50-60 ember lehet.

⁸¹ A már említett román állampolgárságú kelderás- vagy gábor cigányok azonban három (cigány, magyar, román), olykor több.

⁸² Ez a maga valóságában értendő. Ismerek olyan csurár fiataalt, aki magyar nyelvűvelőket megszégyenítő következetességgel és intoleranciával javítja ki pl. azt, aki a vele való cigány nyelvű beszélgetésben a magyar jövevényszó *akkor* (= *akkor*) helyett a román eredetű *atunči*-t használja.

A kerület – fővárosi mércével mérve is – nagyszámú oláh cigány lakosságának múltjáról töredékesek az ismereteink. Cigánytelep⁸³ a huszadik században bizonyíthatóan nem volt a később egy kerületté összevont öt falu területén; a legsűrűbb cigány lakossága a második világháború előtt – a megkérdozett magyar és cigány öregemberek szerint egyaránt – Rákosszentmihály ma is Szentgyörgy-telepként ismert, északi részének volt, ahol már ekkor is vegyesen éltek a népes oláh cigány családok, néhány kisebb zenész vagy fuvaros⁸⁴ magyar cigány család és a tőlük életszínvonal tekintetében semmiben sem különböző magyarok, vagy az ekkor már erőteljesen magyarosodó németek.

Egyes lovári cigány családok (pl. Rafael, Lakatos) generációk óta a kerület, illetve az egykori különálló „elődfalak” – legfőként Rákosszentmihály, esetleg Sashalom vagy Mátyásföld – lakói; velük – különösen a nagyon kiterjedt Rafael családdal – kapcsolatban többször az is felmerült, hogy esetleg a szórványos tizenkilencedik századi, huszadik század eleji feljegyzésekben említett, s az 1850-es évektől bizonyíthatóan Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye területén, leginkább Pest környékén és a Gödöllői dombságon vándorló Rafael-cigánykompania leszármazottai. Esetükben/eseteikben is csak abban lehetünk azonban biztosak, hogy az 1920-as évektől folyamatosan Rákosszentmihályon laknak, bár rokonsági kapcsolataik – ahogy oláh cigányok esetében ez mást is gyakori – szerteágaznak az ország egész területén.

Több – főként néhány kimondottan jó módú, s így leginkább feltűnő – lovári család azonban csupán a rendszerváltás táján, illetve az azt követő évtized elő felében költözött a XVI. kerületbe, s itt elsősorban Rákosszentmihályra, ami – nyugati szomszédjához, Zuglóhoz hasonlóan – a főváros oláh cigány műtárgy- és régiségkereskedők által egyik legmagasabb presztízszűnek tartott területe. (Rákosszentmihály területén az 1990–1995 közötti években nem számított különösen szembevetőnek vagy szokatlannak, ha egy-egy régebbi rossz állapotú ház vagy egy üres telket a környéken addig ismeretlen oláh cigányok vettek meg, s egy röpké dózerolás után meglepő gyorsasággal építettek fel kék és lila színben pompázó, többszintes házakat.)

⁸³ Nyomortelep azonban igen; Horn Gyula volt miniszterelnök gyermekkorának színhelye, a Sashalmon, a mai Lándzsa utcai lakótelep helyén álló egykori Brikson.

Itt azonban – az egybehangzó visszaemlékezések szerint – nem éltek cigányok.

⁸⁴ A kettő azonban nem feltétlenül zárta ki egymást.

2. kép. Gazdag lovári cigány család háza Rákosszentmihályon

Az eredetileg szabolcsi és szatmári csurári cigány családok Budapestre költözése – a mai idősebbek visszaemlékezései szerint – a hetvenes években kezdődött, amikor az akkor már hosszú évek óta különböző fővárosi építőipari vállalatoknál dolgozó, s addig heti rendszerességgel ingázó családfők a munkásszállókról albérletekbe költöztek, és „felhozták Pestre” feleségeiket, gyerekeiket és esetleg még élő szüleiket. E nagyarányú – csúcspontját a nyolcvanas években elérő – Pestre költözési „láz” eredménye, hogy a XVI. kerületi csurári cigányok legtöbb rokona ma – az egykori otthon – Mátészalka és környéke (pl. Rohod, Nagyecsed) mellett a budapesti VIII. kerületben él.

A XVI. kerületi oláh-cigányság iskolázottsági mutatóiról nincs megbízható ismeretünk. A kerületi cigány kisebbségi önkormányzat munkatársai – összhangban az én véleményemmel is – úgy gondolják, hogy az írni-olvasni tudás jellemző, de nem 100%-os (az önkormányzat munkatársainak becslése/tippje szerint ez ma 95% körüli); az általános iskola nyolc osztályát elvégzett helyi – bármilyen életkorú (!) – cigány anyanyelvű ember már iskolázottnak számít. Szakmunkás bizonyítvánnyal rendelkező személy – megint csak a cigány kisebbségi önkormányzat munkatársainak becslése szerint – nem le-

het több tíz-tizenöt főnél közöttük, s ezek is kivétel nélkül a ma legfeljebb húsz-huszonöt éves fiatalok közül kerülnek ki. Ennél magasabb végzettségű – érettségizett vagy diplomás – oláh cigányt a kerületben nem ismerünk. (Szélsőséges példa, de Mátyásföldön előfordul olyan, kereskedeleméből élő [?!], pár éve Budapestre költözött, Szabolcs-Szatmár megyei oláh cigány család is, amelynek egyetlen tagja – a nagypapa – tud csupán írni-olvasni, s a család tanköteles korú gyermekei sem járnak iskolába.⁸⁵)

A kerület cigány anyanyelvű lakói újságot nem vesznek, nem olvasnak. Könyvet az elmúlt 6–7 évben egyetlen rákosszentmihályi oláh cigány családnál láttam – az egyik erősen vallásos (pontosabban szektás) csurári cigány családnál a nagymamának volt egy magyar nyelvű bibliája. (A kerületi cigány kisebbségi önkormányzat munkatársainak egybehangzó véleménye szerint ennél nem is lehet több könyv a helyi oláh cigányok birtokában.⁸⁶)

Oláh cigányokkal kapcsolatos, kifejezetten őket megcélzó kulturális kezdeményezés,⁸⁷ „kísérlet” – tudomásom szerint – csupán egyetlen egy volt eddig a XVI. kerületben: a rákosszentmihályi egykori Világ mozi épületében működő, *Malgot István* által vezetett *A Hold Színháza*, melynek eredményeként L. M.⁸⁸ 1996-ban, folklór kategóriában *Ki mit tud?*-győztes lett.

⁸⁵ Ugyanakkor valószínűleg nem egyedülálló. A helyi tíz évfolyamos speciális – korábban kiségitő – általános iskola igazgatónőjének elmondása szerint, még a kilencvenes években volt rá példa, hogy – két kisebb testvérével – olyan tizenhárom éves (!) oláh cigány leány kezdte meg az intézményben tanulmányait, aki korábban egyetlen napot sem járt iskolába.

⁸⁶ Ennek azért pár dolog lehet, hogy ellentmond. A szakmai végzettséggel nem, de komoly szakmai felkészültséggel, műtárgy- és művészettörténeti ismeretekkel rendelkező oláh cigány régiségkereskedők felkészültsége pl. könyvek híján, nem tudom, honnan származhat.

⁸⁷ Az viszont szembetűnő, hogy a – már említett – tíz évfolyamos speciális általános iskola cigány tanulóit – valószínűleg – szinte minden esetben a helyi oláh cigány családok gyermekei közül kerülnek ki. (Az igazgatónőnek és helyettesének nincsenek ugyan ismeretei a magyarországi cigányság anyanyelvi és kulturális megoszlásáról, de leírásukból, elmondásukból ez derül ki, illetve személyes tapasztalataim/tapasztalataink is ezt erősítik meg. Az iskolába járó gyerekek szülei közül csupán egyetlen, hajléktalan – most épp az Ikarus gyár és a Szilas-patak közötti bokros területen lakó – kétgyermekes cigány házaspár esetében lehet kérdéses az oláh cigány származás.)

⁸⁸ L. M., csakúgy, mint két testvére és – ismereteink szerint – minden unokatestvére a Szabadföld úti speciális iskolába járt.

A XVI. kerület cigány anyanyelvű lakosai főként kereskedelem-ből/kereskedésből élnek, ami esetükben a – néhány leggazdagabb lovári család által generációk óta folytatott – műtárgy- és régiségke-reskedéstől a különböző apró dolgok (pl. csokoládé, cigaretta, paprika, sípoló Mikulásfigura, petárda, papírtrombita) Őrs vezér tere és Keleti pályaudvar környéki, szezonfüggő és illegális árusításáig terjed. Néhány – jellemzően csurár – család tagjai guberálásból, fémgyűjtésből, s a férfiak által esetenként végzett – főként fekete – fizikai munkákból próbálnak megélni.

Nehéz a kerület egészére nézve érvényes „szabályszerűségeket” megállapítani, de a jobb módúak inkább a lovári cigányok közül kerülnek ki – s a valóban, feltűnően gazdagok kivétel nélkül mind lováriak.

Egészében elmondható, hogy a bejegyzett vállalkozást, vállalkozásokat működtető helyi oláh cigányok is rendre a legális és illegális tevékenységek, „dolgok” keskeny határán egyensúlyoznak – s talán valamivel gyakrabban tévednek az illegális oldalra. Ennek ellenére – miközben a börtönviselt ember közöttük nem túl ritka – a ma jogerős börtönbüntetést töltők száma elhanyagolható; ez vélhetően – s itt megint a cigány kisebbségi önkormányzat munkatársainak bizonyítan a becslésére vagyok kénytelen hagyatkozni – ma a felnőtt korú helyi oláh cigány férfiak fél százalékát sem éri el. (Egyes nagyobb kerületi családok – pl. a már említett Rafaelek – pedig kimondottan büszkék rá, hogy közülük emberemlékezet óta nem volt senki börtönben. Az, hogy nem volt gondjuk a törvénnyel viszont biztosan nem igaz, mert ők is főként illegális kereskedésből élnek.)

Néhány, kevésbé megközelíthető cigány család azonban – más oláh cigányok vélhetően helytálló, s részben a kerületi rendőrkapitányság munkatársai által is megerősített információi szerint – kimondottan a bűnözésre „szakosodott”, illetve huzamosabb ideje főként ebből él (pl. egyéb budapesti kerületekben elkövetett betörések, esetenként rablások, orgazdaság, gépjárműlopások, uzsorakölcsön, lakásmaffia és talán prostitúció). (Az elmúlt évek legkírívóbbnak tekinthető ilyen esete az előző választási ciklus cigány kisebbségi önkormányzatának közreműködésével, s részben annak nyomására 2000 őszén kerületi „vajdáva”⁸⁹ választott, s ennek kap-

⁸⁹ A szó idézőjeles volta csupán abbéli bizonytalanságnak jelzésére szolgál, hogy a vajdaság – a maga teljességében nem ismert – intézményét lehetséges lenne ma akár feléleszteni, akár új tartalommal megtöltve elfogadottá, működőképesé tenni.

csán még a Magyar Hírlapban is egekig magasztalt, dúsgazdag lovári vállalkozó, L. Gy. [cigány nevén O.] esete volt, aki miután mint addig „talpig becsületes”-nek ismert, tekintélyes⁹⁰ – s az esetleges helyi feszültségek oldására is alkalmasnak tartott – cigány ember a kerületi oláh cigányság élére került, rövidesen kipattant zűrös ügyek egész sorának eredményeként áll ma – általa mindvégig következetesen tagadott – lakásmaffiás és egyéb vádakkal bíróság előtt.)

A magyarcigányok

A XVI. kerület romungrói, azaz magyar anyanyelvű cigányai szintén két kisebb alcsoportra oszlanak: a szegényebb, önálló elnevezéssel nem rendelkező (állítólag főként rendszertelen, alkalmi munkákból, a kerületi szegény oláh cigányokhoz hasonló életszínvonalon és körülmények között élő) romungrók, és a muzsikus cigányok (lélekszámot tekintve kicsiny, de helyi politikai súlyát illetően legjelentősebb) közösségére. (Mindkét magyar anyanyelvű cigány csoport azonban inkább tekinthető tipikusan fővárosi közösségnek, mint kerületinek.)

A szegényebb magyarcigányok pár száz fő helyi csoportja – szemben az oláh cigányok már ismertetett csoportjaival és a muzsikus cigányokkal – nem tekinthető tényleges közösségnek; közös nyelv és közösnek érzett, felvállalható kultúra híján ők egymásról nem sokat tudó, s – a cigány kisebbségi önkormányzat tagjai szerint – tudni nem is nagyon akaró, hasonló sorsú, hasonló sorú „cigány származású” magyarok csupán. E romungrók gyakorta „rejtőzködnek”, cigányságukat nem vagy nem szívesen vállalják. Iskolázottsági mutatóikról, ahogy róluk magukról is, nagyon kevesebb tudunk. A cigány kisebbségi önkormányzat munkatársai úgy gondolják, hogy iskolázottságuk valamivel magasabb lehet, mint a helyi oláh cigányoké; azonban ez nem azt jelenti, hogy több közöttük az általános iskola nyolc osztályát sikeresen elvégzett ember, hanem csupán annyit, hogy – talán – magasabb közöttük a valamivel több osztályt, azaz a nyolc általánost kevesebb híján elvégzettek száma. Az viszont tény,

⁹⁰ Tekintélye, illetve elfogadottsága a helyi csurárok között azonban soha nem volt egyértelmű.

hogy míg az oláh cigányok viszonylag rendszeresen,⁹¹ a romungrók szinte soha nem fordulnak a cigány kisebbségi önkormányzathoz olyan kéréssel, hogy a nevükre érkezett hivatalos leveleket olvassa fel nekik valaki. (A pár éve a cigány kisebbségi önkormányzatnak rövid ideig segédkező három-négy helyi romungró asszony azonban kivétel nélkül csak a saját nevét tudta leírni, s olvasni is csak egészen gyengén tudtak.)

A magyarcigányok tíz-tizenkét, nem túl nagy lélekszámú családból álló zenész alcsoportja a XVI. kerület leginkább iskolázott cigány közössége – iskolázottságuk a többségi társadalom mércéjével mérve is igen magas. Kiemelkedésük generációkkal ezelőtt, valószínűleg jobbra még a 19. században kezdődött. A közösség családfői, s azok fiatal felnőtt fia – ismereteim szerint – kivétel nélkül diplomások, s ma már két vagy három fiatal feleség is az. Diplomáik – egy kivételével⁹² – zenészi, zeneművészi és/vagy zenetanári diplomák; a legtöbben közülük hegedűművészek.

A családfők – ma ötven és hatvan év körüli, gyakran efölötti apák és nagyapák – az ötvenes évek végén, hatvanas évek elején induló zenészi pályafutásuk/pályafutásaik alatt, cigány- és szimfonikus zenekarok tagjaiként bejárták az egész világot. Két-három idegen nyelven, ha nem is egyformán magas színvonalon, de mindegyikük beszél; angolul és németül – tudomásom szerint – mindannyian, némelyek egészen kiválóan; de nem ritka közöttük az olasz, spanyol és orosz nyelvek valamilyen fokú ismerete sem. Az 1990-es évek elején, első felében többen közülük politizálni és/vagy vállalkozni kezdtek.

A családok fiú gyermekeire, unokáira – valószínűleg kivétel nélkül – valamilyen zenészi pálya, zeneművészi diploma vár. A nők általában kevésbé iskolázottak, s leggyakrabban különböző családi vállalkozásokat – pl. szépségszalonokat, kozmetikákat, fodrászüzleteket – vezetnek, vagy ezekben dolgoznak. Minden család biztos anyagi háttérrel rendelkezik, és kimondottan jó körülmények között él.

E cigány családok fontos jellemzője, hogy tagjaik között viszonylag sok a fehér bőrű, világos hajú, cigánynak olykor egyáltalán nem

⁹¹ Ez folyamatosan ugyanazt a pár embert – leginkább nőket – jelenti.

⁹² Az egyetlen kivétel egy – a közösségből félig-meddig kiszakadt –, ma már ötven év körüli, cigányságát nem vállaló, de rokonai által cigánynak tartott, s cigányként számontartott orvos, aki jelenleg – már nem XVI. kerületi lakosként – egy Pest megyei kórház főorvosa.

is tűnő ember.⁹³ (Cigányságukat azonban a legritkább esetben tagadják.)

Iskolázottságuk ellenére, hagyományos értelemben műveltek, művelteknek a muzsikus cigány családok tagjai sem nevezhetők. Irodalmi műveltségük, ilyen igényük, ilyen irányú érdeklődésük csekély; ami magasabb irodalmat ismernek, azt főként még általános és középiskolai kötelező irodalomként ismerték meg. A művészetek iránt az – általuk valóban ismert és értett – zene kivételével szintén nem érdeklődnek; a zene, különösen a komolyzene viszont valóban „az életük”.⁹⁴

Kisszámú könyveik nagyobb része egészen könnyű fajsúlyú szórakoztató irodalom, kisebb része szakmai, azaz zenei szakmunka. „Szépirodalomként” kizárólag ponyvát olvasnak, s azt is jobbra csak nagyobb – főként fiú – gyerekek és kiskamaszok. Szabad idejüket e cigány közösség tagjai is lehetőség szerint együtt – más cigány csoportokkal soha nem keveredve – töltik.

Általánosságban kijelenthető, hogy nem kedvelik más cigány közösségek tagjait – bár hagyományosan nem is nagyon igyekeztek ismerni azokat. Mind az oláh-cigányok, mind a nem zenész romung-rók népi kultúráját, zenéjét – ahogy a magyar népi kultúrát és népzeneét is – hajlamosak lenézni. Olyan is akad közöttük, aki a cigányság szerzteágazó problémáinak kezelését, azaz a „cigánykérdés” megoldását – a többségi társadalomban gyakorta jelentkező nézetekkel összhangban – pusztán közigazgatási, pontosabban rendőrségi problémának tartja.⁹⁵

⁹³ Ugyanakkor egy családon belül is gyakran nagyon nagyok és meglepőek a különbségek. A Sz. család két férfi tagja például – 40–50 év körüli unokatestvérek – kísértetiesen, megdöbbentően hasonlít egymásra – ugyanaz az alkat, arc, fejforma, testmagasság, bajusz, mozdulatok –, s az egyetlen különbség köztük, hogy egyikük hófehér bőrű, szőkésbarna hajú, vörössesszőke bajszú, miközben a másik sötétbarna bőrű, haja, bajusza pedig koromfekete.

⁹⁴ A komolyzene és az ezzel kapcsolatos elismerés, elismertség életükben betöltött fontosságát sajátosan példázza az az eset, ami Sz. S. primással és hegedűművésszel esett meg, amikor egy – a vállalkozásaival kapcsolatos – üzleti vita kapcsán hasonlóan jó nevű, budai zenész-cigányok meg akarták félemlíteni. Az általuk felbérelt, s a házába betörő oláh-cigányok a család arany ékszerein kívül elvitték azt – a falon addig központi helyen függő – fényképet, amelyen a családfő – saját szavai szerint – „jattolt a Menuhinnal”. (Azaz épp kezét fogott Yehudi Menuhin [1916–1999] amerikai hegedűművésszel.)

⁹⁵ E – hatvan év fölötti – hegedűművész egyébként, elmondása szerint akkor látott életében először közelről oláh-cigányt, amikor körülbelül öt évvel ezelőtt leütötték és kirabolták.

A gazdagabb oláh cigány családokkal azonban, a helyi és fővárosi kisebbségi politikában érdekelt muzsikuscigány családfők némelyike az elmúlt kb. tíz évben – elsősorban, vélhetően jövőbeli üzleti együttműködés reményében – már próbált kapcsolatokat kialakítani. E törekvéseik eredményeként – legalábbis egyes bizonytalan híresztelések szerint – már alkalmanként létre is jöttek a két közösség egyes családjai között kisebb-nagyobb üzletek és közös vállalkozások.⁹⁶ E közös – s valószínűleg jobbára illegális – üzleteik jellegébe egyik fél sem enged betekintést. (Jellemző egyébként, hogy ha cigányok üzletről kívülállónak beszélnek, akkor azt lehetőleg a másikéről teszik, s ezek az információk – épp ebből fakadóan – a legritkább esetben hitelesek.)

Egyes – néhány kisebb cigány politikus által is elfogadott – magyarázatok szerint, ami ma e téren a XVI. kerületben – s talán máshol is – zajlik, nem más, mint az oláh cigány pénztőke és a muzsikuscigány kulturális tőke természetes „egymásra találása”, azaz – megint csak e cigány politikusok szerint – egy fontos lépés a magyarországi cigányság kis közösségekből néppé válásában.

A könyvtár

A XVI. kerület két közkönyvtára közül⁹⁷ 2003 tavasza óta csak a nagyobb, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár XVI/2. számú, sashalmi könyvtára (1163 Budapest, Veres Péter út 53.) működik. E könyvtár alapterülete 300 m², állománya 26 000 könyv, 1000 CD, 800 videokazetta, 300 CD-ROM és 300 hangkazetta. Őt jelenlegi dolgozójából három a diplomás könyvtáros; jelenleg beiratkozott olvasóinak száma 2600 fő körüli.

A könyvtárvezető asszony szakirányú diplomája mellett földrajz-biológia szakos tanári diplomával is rendelkezik, de tanárként csak pályakezdő korában, néhány évig dolgozott. Első, telefonos érdek-

⁹⁶ A vállalkozás itt nem feltétlenül valamilyen bejegyzett, törvényes keretek között működő vállalkozást jelent, hanem minden közös, nagyobb ívű, pénzszerzésre irányuló törekvést.

⁹⁷ A kisebb, XVI/1. számú könyvtár (1161 Budapest, Rákosi út 119.) jelenleg – a tervek szerint 2003 végéig tartó – felújítás alatt áll.

lődésemkor a beszélgetést próbálta elkerülni, odázni, s még személyes beszélgetésünk kezdetekor is arra próbált rávenni, hogy inkább olyan könyvtárakban érdeklődjek e tárgyról, ahol a cigány-probléma létezik, jelentkezik. Majd – miután ragaszkodtam hozzá – mégis leült beszélgetni velem. Megítélése szerint az általa vezetett könyvtár 2600 olvasójából ma ketten lehetnek cigányok; egy 16–18 év körüli testvérpár, akik rendszertelenül járnak a könyvtárba – csak videokazettát kölcsönözni. Rajtuk kívül – emlékezete szerint –, amióta ő Sashalmon dolgozik, azaz 1988 októbere óta, nem fordultak elő cigányok, vagy cigánynak sejthető emberek a könyvtár olvasói között.

A vele való beszélgetés során igen gyorsan nyilvánvalóvá vált, hogy a szomszédos, XV. kerületben – a cigányok által talán Rákosszentmihálynál is sűrűbben lakott –, Újpalotán élő könyvtárvezető asszonynak sem a magyarországi, sem a XV–XVI. kerületben élő cigányokról nincs semmilyen ismerete, sőt ilyen irányú érdeklődése sincs.⁹⁸ (Nem mondta ki, de elég egyértelműen érzékeltette, hogy ha nem jönnek be cigányok a könyvtárba, az neki jó, illetve addig jó; mert épp elég kellemetlen az Újpalotát–Rákosszentmihályt–Sashalmot összekötő 77-es buszon⁹⁹ naponta kétszer –jó eséllyel – cigányokkal együtt utaznia.¹⁰⁰) Arról, hogy mindkét kerületben működik cigány kisebbségi önkormányzat, annak ellenére sem volt tudomása, hogy az általa közelebről nem definiált cigány-probléma,¹⁰¹ cigánykérdés megoldásában a cigány kisebbségi önkormányzatok szerepvállalását hiányolta leginkább. A közkönyvtár szerepét a cigányság kulturális integrációjában nem látja, nem tudja értelmezni, véleménye/megfogalmazása szerint „nem nekünk kell kezdeményezni”.

⁹⁸ Ami számomra azért is különösen furcsa, mert pályakezdőként két évig egy olyan újpalotai általános iskolában tanított, ahova elmondása szerint nagy számban jártak cigány gyerekek is. (Ez vélhetően még a hetvenes években, esetleg a nyolcvanas évek elején lehetett.)

⁹⁹ E járatot egyébiránt általam korábban megkérdezett emberek egész sora, ideértve BKV-sofőröket és -ellenőröket is „cigányos” járatnak tartja, és épp ezért nem kedveli. Az Őrs vezér tere és Bosnyák tér között közlekedő busz, Bosnyák téri piactól Rákosszentmihályig tartó szakaszán – és vissza – valóban elég sok szegényebb, keveskedő cigány szokott nap mint nap utazni.

¹⁰⁰ Erre viszont tett utalást.

¹⁰¹ A szót viszont értelemszerűen és gyakran használta a beszélgetésünk során.

Kollégája, a fiatal – 1997 márciusa óta dolgozó – gyermek-könyvtáros szintén nem tudott a helyi cigány kisebbségi önkormányzat léteéről, de a problémák megoldásában szintén az ő szerepüket nevezte központinak, illetve azt hiányolta. Beszélgetésünk kezdetekor, kérdéseimnek szinte elébe rohanva igyekezett leszögezni, hogy – megítélése szerint legalábbis – egykori csoporttársai közül neki van a legkomolyabb ismerete, felkészültsége a magyarországi cigányságról, mert hosszú évekkal ezelőtt, egy alkalommal, jószántából¹⁰² választotta ezt a témát egy szemináriumi dolgozata tárgyául, s e dolgozatra készülve több e tárgyban íródott könyvet is elolvasott. Azt firtató lelkes kérdéseimre, hogy *mik voltak ezek a könyvek, kinek, kiknek a művei, mi volt a címük, s a témát nyelvtudományi, szociológia, néprajzi, antropológiai vagy történelmi – esetleg egyéb – szempontból közelítették-e meg*, viszont magabiztosan – és kicsit dühödten – szó szerint (!) azt válaszolta, hogy *„egyáltalán nem emlékszem”*. További – e könyvekkel, s az ezekből szerzett cigánytárgyú ismereteivel kapcsolatban feltett – kérdéseimmel végül csak annyit tudtam kiszedni belőle, hogy *„van olyan magyarországi cigány, aki zenél, és van olyan, aki nem”*. Véleménye, tapasztalata szerint e könyvtárba nem csak, hogy „önszántukból” nem járnak cigányok, de még a kerületi iskolákból könyvtári órákra érkező általános iskolai csoportok is minden esetben cigány tanulók nélkül érkeznek, ami azt valószínűsíti, hogy a pedagógusok az ilyen alkalmakkor nem hozzák el a cigány gyerekeket.¹⁰³ A gyermekkönyvtáros hölgy számomra legmegdöbbentőbb – és ezért legmaradandóbb – mondata a végül, az általa elég egyoldalúan rövidre zárt beszélgetésünk vége felé hangzott el, amikor – mintegy – azzal hártotta el lehetséges további kérdéseimet, hogy *„amúgy *simcs* értelme a könyvtárak részéről a cigánysággal vagy egyáltalán a témával foglalkozni, mert egyrészt nem az ő feladatuk/dolguk, másrészt pedig már egy könyvtári könyv címében szereplő esetleges cigány/roma kifejezés is annak jelenti garanciáját csupán, hogy az adott művet egyetlen olvasó sem fogja kikölcsönöz-*

¹⁰² Amikor erről beszélt, a „jószántamból” szó kapta a legerősebb hangsúlyt.

¹⁰³ Korábbi, kisebb helyi kutatások, adatgyűjtések alapján biztosak lehetünk benne, hogy külön cigány osztályok nincsenek ma a kerület iskoláiban, tehát nem arról van szó, hogy esetleg a cigány osztályokat nem viszik könyvtári órákra, hanem arról, hogy a tanárok ilyen alkalmakkor „elengedik” a cigány gyerekeket. (Ez olyan abszurd formája a diszkriminációnak, ami – adott pillanatban! – mindkét félnek jó.)

ni, de még kézbe venni sem. Olyan könyv pedig minék legyen, ami nem kell senkinek?!". (Erre példaként két műcímet mondott is, a Jónás Tamás által szerkesztett *Betyár volt-e Cigány Jóska* című meséskönyvet, és *Dunai József: A romák őshazája és korai vándorlásaik* című naiv-tudományos munkáját, melyeken kívül nem is nagyon van más cigány témájú munka a könyvtár állományában.)

A magyarországi cigányság anyanyelvi megoszlásáról, főbb csoportjairól a két megkérdezett – diplomás (!) – könyvtárosnak a legalapvetőbb ismeretei is hiányoznak, miként – megint csak megdöbentő módon – a nyelvi hátrány fogalma, jelensége is teljesen ismeretlen volt mindkettejük számára.¹⁰⁴

KEREPES

Kerepes, az egykori Kerepestarcsa¹⁰⁵ keleti része, Budapest belvárosától körülbelül húsz kilométerre, keletre, a Gödöllőn át Hatvan felé vezető középkori eredetű országút – a mai 30-as főút – két oldalán, a Gödöllői-dombvidék nyugati szélén fekvő, tipikus agglomerációs település. A Szilas-patak völgyében lévő, elsőként egy 1148-as oklevélben említett, eredetileg magyar falut, annak török kori elnéptelenedése után gróf Grassalkovich Antal (1694–1771) telepítette be felvidéki, evangélikus szlovákokkal, a 18. században. A település, bár lakossága – különösen a 20. században felgyorsuló elmagyaroso-

¹⁰⁴ Az elmondottakból esetlegesen kirajzolódó kép a valóságnál azonban jóval sötétebb. Az általam korábban is ismert két könyvtáros hölgy – különösen a fiatalabb, gyermekkönyvtáros – az elmúlt években már számos jelét adta annak, hogy érti, szereti és – ha nem cigányokról van szó – magas szinten művelői hivatását. Annak, hogy e területen ilyen lesújtóan „szerepeltek”, nem személyes vagy könyvtári, hanem társadalmi okai vannak. A kérdéshez való viszonyulásuk – meggyőződésem szerint – a társadalom viszonyulása.

¹⁰⁵ Kerepestarcstát a budapesti agglomeráció V. település csoportjának központjaként, Kistarcsa és Kerepes települések felsőbb utasításra történt összevonásával, egy 1978-as határozat alapján hozták létre. Az 1979. január 1-jével létrejött nagyközségnek az 1980-as népszámlálás idején 14 719 lakója volt, keresőinek zöme – miként mára ismét függetlenné vált két „utódfalujának” legtöbb dolgozója is – naponta HéVvel járt Budapestre dolgozni. Kerepestarcsa 1994-ben, egy helyi népszavazás döntésének eredményeként szétvált Kistarcsa nagyközségre és Kerepes községre.

dás, s az e század második felére jellemző bevándorlás következtében – mostanra dominánsan magyarrá lett, egyike a főváros keleti „szomszédságára” jellemző szlovák – vagy, ahogy itt is mondják: tót – gyökerű, jellegzetes agrártelepüléseknek.¹⁰⁶

Kerepes lakosainak jelenlegi száma 8500 fő körüli, és a külső területein most is zajló lakópark-építkezések következtében lassan, de folyamatosan ma is növekszik. Munkaképes lakóinak jelentős része naponta a fővárosba, vagy a lényegesen iparosodottabb, a faluval már hosszú évtizedekkel ezelőtt „összenőtt” szomszédos nagyközségbe, Kistarcsára jár dolgozni.

A helyi cigányság

A település mai, körülbelül 8500 lakójából – a helyi cigány kisebbségi önkormányzat 2003 tavaszán készült összeírása szerint – 430–450 fő lehet cigány.¹⁰⁷ Közülük körülbelül 40–45 család, azaz kétszáz-kétszázhusz ember élhet jelenleg telepen, megközelítőleg 80%-uk saját házában. A település cigánysága – néhány, csupán az utóbbi években, egy-másfél évtizedben beköltözött, s a faluban a többségi lakosság házái között szétszórtan házat vásárló oláh cigány családtól¹⁰⁸ eltekintve – romungró, azaz magyarcigány.

¹⁰⁶ Míg Cinkota és Kistarcsa csak volt, Csömör és – a nemzetiségi voltát a legerősebben őrző – Nagytarcsa még ma is ilyen.

¹⁰⁷ Az adatok – az esetleg külön jelzettek kivételével – az önálló Kerepes községre, illetve annak cigányságára vonatkoznak. Azt viszont már itt hangsúlyozni szeretném, hogy Kerepes és Kistarcsa mai, két cigánytelepen és szerte a két község területén élő magyarcigány lakossága egyetlen nagy közösség, melynek története, sajátosságai csak e tény szem előtt tartásával vázolhatók fel, illetve érthetők meg. (Írásomban a kerepesi cigányok/cigányság azokra vonatkozik, akik ma Kerepes község területén élnek – függetlenül attól, hogy esetleg évtizedek óta élnek-e ott, vagy épp csak a közelmúltban költöztek át a kistarcsai, Sóderbányának nevezett, elképesztő állapotú nyomortelepről a kerepesi, zömében cs-házakból álló, Gyár utcai cigánytelepen élő rokonokhoz. S így a számok is a ma vélhetően Kerepesen élők valószínű számai.)

¹⁰⁸ E cigányoknak azonban az „őshonos”, kerepesi romungrókkal semmilyen kapcsolatuk nincs. A helyi cigány kisebbségi önkormányzat tagjai is csak annyit tudnak rólok, hogy vannak, és kivétel nélkül jobb körülmények között élnek, mint a település magyarcigányai. (Egy-két oláh cigány család esetében az is sejthető, hogy honnan költöztek Kerepesre.)

A magyarcigányság ősi nyelvváltozatát, az úgynevezett *kárpáti cigány* nyelvet senki nem beszéli már a faluban.

A kerepesi cigányság múltjáról annak ellenére is kevés bizonyosat tudunk,¹⁰⁹ hogy a hetvenes évek közepe óta Kerepes/Kerepestarcsa a magyarországi cigánykutatók, cigánykutatások és telepfelszámolási kísérletek egyik „kedvenc” terepe. A legelterjedtebb, legvalószínűbb – s a helyi idősebb cigányok által a velem folytatott beszélgetésekben is többé-kevésbé megerősített – vélemények szerint a 20. század közepéig csak kevés, valóban „őshonos” cigánycsalád által lakott Kerepes és Kistarcsa az ötvenes–hatvanas években vált a leginkább Nógrád, Heves és Fejér megyéből való romungrók – az innen jobban elérhető esetleges fővárosi munkalehetőség reményében megindult – beköltözésének célpontjává. Mind a kerepesi, mind az annál lényegesen kisebb kistarcsai cigánytelep kialakulása e nagyobb arányú beköltözések idejére tehető, bár mindkét helyszínen valószínűleg a huszadik század elején is éltek már kisebb számban cigány családok. (A két cigánytelep kialakulása vélhetően nagyon gyors lehetett, mert a „cigány-, barakk- és hasonló” lakásokból álló telepek megszüntetéséről szóló, 1961-es MSZMP-határozat értelmében megkezdett, a konkrét feladatok meghatározását célzó, 1964-es helyzetfelmérés¹¹⁰ már Pest megye egyik legrosszabb helyzetben lévő területének találta Kerepest és Kistarcsát.)

A hajdani beköltöző és „őshonos” cigányok – miként a kilencvenes évek elejéig Kerepes és Kistarcsa teljes magyarcigány lakossága – ipari, elsősorban segéd- és betanított munkákból éltek. A korábbi vályogvetést, fémgyújtést és apróbb fémmunkát az ötvenes évektől kezdte felváltani, majd szorította ki teljesen az építőipari munka. A jellemzően fővárosi építőipari vállalatoknál dolgozó családfelek asszonyai közül sokan, s csekélyebb számban helyi cigány férfiak is a

¹⁰⁹ Van azonban valaki, aki vélhetően lényegesen többet tud. Későn szereztem róla tudomást, hogy Mihalik Mihály, egy komoly helytörténeti érdeklődéssel is rendelkező idős, kerepesi szobrászművész már évtizedekkel ezelőtt belekezdett a kerepesi-kistarcsai cigányság történetének feldolgozásába, s ehhez rendkívül sok anyagot gyűjtött az azóta kivétel nélkül elhunyt hajdani „öregek”, főként az egykori beköltöző cigányok között is. (Munkáját azonban, ha el is készült, a mai napig nem publikálta; felkeresni nekem pedig még nem volt időm.)

¹¹⁰ A vizsgálatot az Építési és Városfejlesztési Minisztérium vezette.

rendszerváltásig helyben, a Hazai Fésűsfonó és Szövőgyár szilasligeti¹¹¹ leányvállalatánál dolgoztak.

A hatvanas–hetvenes évektől a kilencvenes évek elejéig tartó időszakra az általam megkérdezett idősebb kerepesi cigányok kivétel nélkül úgy emlékeznek vissza, hogy ezekben az időkben ők, kistarcsaiak és kerepesiek „többek voltak, mint a cigány középosztály”.¹¹² (E nézettel azonban muzsikusként és bizonyos oláh-cigány közösségek tagjai vélhetően nem értenének egyet.)

A visszaemlékezők szerint kb. a hatvanas-hetvenes évek fordulóján az állandó munkahelyekkel rendelkező apáik – elsősorban szakmai érdeklődéstől vezetve – elkezdtek több-kevesebb rendszerességgel könyvtárba járni,¹¹³ majd a szakmai könyvek mellett egészen könnyű fajsúlyú szépirodalmat is kölcsönözni, illetve olvasni. S őket követve lassan olvasni kezdtek más családtagok is, elsősorban a gyerekeik.

Számomra kicsit meglepő volt, de a ma 40–60 év közötti kerepesi cigányok szinte egybehangzóan azt állítják, hogy Kerepesen és Kistarcsán előbb alakult ki egy stabil munkahellyel rendelkező és könyvtárba járó (!) cigány réteg, minthogy bármilyen, a cigányság helyzetén javítani szándékozó külső kezdeményezés – kedvezményes kölcsönökkel támogatott, tanácsai telek biztosítása, kedvezményes árú telkekkel támogatott házépítések, cigányklub vagy éppen közösségfejlesztés – elindult volna.

S ami még szintén nagyon meglepett, hogy miközben ma már nincs a kárpáti cigány nyelvet használni képes egyetlen cigány ember sem a faluban, a mai idősebbek egyöntetűen azt állítják, hogy szüleik generációjának nagy része még jól beszélt cigányul. Elmondásuk szerint gyerekkorukban még jobb időben gyakorta úgy teltek a telepi esték, hogy az idősebbek kiültek munka után a házak elé és éjszakába nyúlóan cigányul beszélgettek. Ilyen alkalmakkor az esetleg közénk tévedő gyerekeket viszont határozottan és magyarul (!) küldték el maguk közül, „*hogya ezt – vélhetőleg cigányul! – nektek nem*

¹¹¹ Szilasliget Kerepes északi része.

¹¹² A megkérdezettek mindegyike által elfogadott ezen meghatározás O. B.-tól, a kerepesi cigány kisebbségi önkormányzat tagjától származik.

¹¹³ Hogy e „könyvtárba járásnak” pontos kiváltó oka mi lehetett, egyfajta munkásöntudat, szakmai elkötelezettség vagy esetleg a „megkapaszkodás” jó érzékkel felismert lehetősége, mára kideríthetetlen.

kell tudni!” (Ha ez így van!¹¹⁴ akkor igaza van Erdős Kamillnak azzal, a sokáig általam is elképzelhetetlennek tartott állításával, hogy léteztek olyan cigány közösségek/családok, amelyek – vélhetően le származottaik gyorsabb, könnyebb asszimilációjának vagy legalább megkapaszkodásának reményében – tudatosan nem adták át gyerekeik generációjának az ősi nyelvet.)

A visszaemlékezések szerint *Horváth Klára*, a helyi Kossuth Lajos Művelődési Ház – ennek részeként működött akkor a könyvtár – egykori igazgatónője kezdett elsőként a kerepesi cigánysággal foglalkozni, 1975 körül. Motivációja – a visszaemlékezésekből kirajzolódóan – részben néprajzi érdeklődésből és erős szakmai elkötelezettségből fakadt. Ő volt az, aki lassan a művelődési ház különböző programjaira is kezdett cigányokat „becsábítani”, s aki ily módon elsőként tett komoly erőfeszítést a helyi cigány és nem cigány lakosság közeledésének megsegítésére. Az ő akkori munkájának eredményeként tartják számon továbbá azt is, hogy a hetvenes évek közepétől a helyi fiatal cigányok is mind gyakrabban jártak össze énekelni, táncolni.

Szintén ezekben az években – a hetvenes évek második felében – kezdtek a helyi cigány gyerekek tovább-, azaz szakmát tanulni.¹¹⁵

A kerepesi és kistarcsai telepfelszámolási kísérlet beindulása, az azt kísérő különböző kölcsönök folyósításának megkezdése, s az első kedvezményes árú építési telkek kijelölése után – a visszaemlékezések szerint – 1978-ban,¹¹⁶ *Tamás Jánosné* védőnő kapott a területi pártszervezettől megbízást cigányklub létrehozására.

Tamás Jánosné, a klubvezető a különböző cigány kulturális programok szervezése mellett a telepfelszámolással kapcsolatos szervezési munkákat is ellátta; ő közvetített, segédkezett a tanács, az OTP és a házépítésre alkalmasnak ítélt cigány családok között. Munkájá-

¹¹⁴ A visszaemlékezéseken túl az is ezt látszik bizonyítani, hogy több helyi, 40–60 év közötti cigány – többek között a kerepesi cigány kisebbségi önkormányzat negyvenes éveiben járó elnök asszonya – miközben használható nyelvtudással nem, de elég jó – s valóban kárpáti cigány alapúnak tűnő – passzív nyelvértéssel ma is rendelkezik.

¹¹⁵ O. E.-nak, a kerepesi cigány kisebbségi önkormányzat jelenlegi elnökének elmondása szerint hét testvéréből, azaz összesen nyolcuk közül csupán egyikük nem szerzett szakmát. (A hét testvér által megszerzett szakképzettségek: *könyvkötő, ápolónő, tetőfedő, bádgos, kőműves, fonónő és élelmiszer-eladó.*)

¹¹⁶ Berey Katalin *A cigánytelepek felszámolása és újratermelődése* című írása szerint 1980-ban (Berey 1991:131).

nak egyik első eredményeként az O. család két húsz év körüli lánya¹¹⁷ segéd-ápolónői, majd klubvezetői tanfolyamot végzett, majd amikor a telepfelszámolás új szakaszába lépett, segített kiválasztani – főként a cigányklub tagjai közül – a házépítés terheit vélhetően majd leginkább „elviselni” képes cigány családokat. A tanács ekkor a kerepesi Lázár Vilmos utcában biztosított tíz újabb telket. (Ennek eredménye, hogy a telepről kikerült cigány családok legtöbbje ma is az egykori kedvezményes árú telkeken, a cigányok és magyarok által egyaránt lakott Lázár Vilmos utcában él.) Mindeközben a Gyár utcai cigánytelepen is cs-ház¹¹⁸ építkezések kezdődtek.

A helyi telepfelszámolási kísérlet kevés látványos eredménnyel, hosszú évekig húzódtott, majd a nyolcvanas évek végére teljesen leállt. A telepről kiköltöztek és „iskolázottabbak” némileg jobb helyzetbe kerültek,¹¹⁹ az ott maradók és esetlegesen visszaköltözni kényszerülők a rendszerváltás táján bekövetkező változások – elsősorban munkahelyeik elvesztésének és az OTP-kölcsönök kamatnövekedésének – következtében emberemlékezet óta ismeretlen nyomorba süllyedtek. A cigány kisebbségi önkormányzat tagjainak megfogalmazása szerint ma már csak „*azért küzdenek, hogy éhen ne haljanak*”.

A munkahelyek elvesztésének és az életkörülmények rosszabbodásának hatása a kerepesi cigány gyerekek iskolai eredményein is megmutatkozott. A hetvenes években kezdődő, s a nyolcvanas évek második feléig tartó fellendülést gyors hanyatlás követte. 1990 táján megkezdődtek a kiegészítő/speciális iskolába irányítások, s a munkahelyek elvesztésével párhuzamosan a cigányok könyvtárba járása is teljesen megszűnt. A mai fiatal felnőttek, iskolából kikerülők generációja szüleikénél – kevés kivétellel – iskolázatlanabb, és teljesen kilátástalan helyzetben van.¹²⁰

¹¹⁷ Egyikük, O. E. a kisebbségi önkormányzat mostani elnöke.

¹¹⁸ cs-ház = „csökkentett értékű” – a hatvanas évektől, a telepfelszámolási akciók keretében kölcsönből épített típusház.

¹¹⁹ A helyi nem cigány lakosság által is többé-kevésbé elfogadott, „megbecsült” – jellemzően már nem telepen lakó – cigány réteg (helyi cigány „értelmiség”) kialakulása a hetvenes évektől meglevő, s a nyolcvanasokban „felfutó” helyi pezsgés eredménye, s mint ilyen, főként a művelődésiház-igazgató, Tamás Jánosné és a könyvtárosok érdeme.

¹²⁰ A helyi cigány kisebbségi önkormányzat tagjainak becslése szerint még körülbelül 80%-uk – valahogy – elvégzi az általános, de a szakmát is szerzők aránya 10% alatti. (S aki szerez szakmát, majdnem kivétel nélkül speciális szakképző iskolában teszi.)

A nyolcvanas években még kulturális programjainak,¹²¹ műsorainak eredményeként országos hírnévre szert tevő cigányklub a kilencvenes évek elején maga is megszűnt. A Gyár utcai cigánytelep körülbelül harminc cs-házának egyharmada ma is bevakolatlan, sok ház udvarán vagy falának tapadva putrik és szükségházak épülnek újra, illegálisan.

ZÁRSZÓ

Írásom nem szólt – mert a kitűzött feladat, s az ebbéli igyekezet ellenére sem szólhatott – a *könyvtárról*, s különösen nem a *közkönyvtár* (esetleges) szerepéről a cigányság kulturális integrációjában – bármi legyen is ez a „*kulturális integráció*”.¹²² Mert nincs ilyen szerep. Nem *egyelőre* nincs. Egyszerűen *nincs*. S találkozási pontok, érintkezési felületek hiányában belátható időn belül nem is lesz, mert nem lehet. (Érintkezési pontok, találkozási felületek pedig szintén nincsenek.)

Kevés olyan intézménye van a többségi társadalomnak, amelyik olyan távol lenne a cigányságtól, mint éppen a könyvtár.

Ezen intézményt is az jellemzi, ami a többségi társadalom egyéb intézményeit – ideértve a törvényi kötelezettségeiknél fogva a cigánysággal, annak problémavilágával és speciális igényeivel szűkségképpen találkozó, s ennek ellenére az itt rejlő kihívásnak, hosszú évtizedek óta megfelelő méghem képes,¹²³ ezt leggyakrabban meg sem próbáló óvodát, általános és középiskolát –, de magát az egész többségi társadalmat is: *a probléma fel-, illetve el nem ismerése, az azzal semmilyen körülmények közötti szembesülni nem akarás.*

¹²¹ Ez Kerepesen/Kistarcván persze egy helyben már nem létező kultúra átadását, újratereemtését jelentette.

¹²² Azt hiszem, külön kutatást is megérne annak a kérdésnek tisztázása, hogy e kifejezés használói *mit* vagy *miket* értenek, vagy alkalmanként, hogy értenek-e egyáltalán *valamit* e két szón.

¹²³ Ami pedig szintén törvényi kötelezettség, lásd például a közoktatási törvényt, mely szerint: „A gyermeknek, tanulóknak joga, hogy a) képességeinek, érdeklődésének, adottságainak megfelelő nevelésben és oktatásban részesüljön, képességeihez mérten tovább tanuljon (...)” [10. § (3)], s melynek fényében lassan érdemes lenne azon is elgondolkozni, hogy cigány tanulók esetében vajon teljesülnek-e maradéktalanul a törvényi előírások, s egyáltalán az emberi jogok.

A cigány gyerekek nyelvi hátrányát, iskolai sikertelenségének egyik meghatározó elemét közismerten a – korai nyelvi szocializációt kísérő – írás-olvasás élmény-, azaz a könyv és a képi információ hiánya okozza, ám ez az iskolarendszer által az oktathatósághoz előzetesen elvárt ismeret nem egyszerűen a cigány gyerekek életéből hiányzik, hanem egészében a cigány kultúrából/kultúrákból, illetve valamivel pontosabban – és talán tisztességesebben – *nem része ezeknek*. (Miközben a többségi társadalom és a közoktatás által nem ismert és nem preferált készségeknek, ismereteknek egész sora az.)

S amíg nem része e kultúrának/kultúráknak a könyv és a belőle nyerhető információ, a könyvtár/könyvtárak részéről e közösségek – véleményem szerint legalábbis – megközelíthetetlenek. (Egyes emberek talán nem, de néhány ember kulturális integrációja nem azonos e közösségek – s különösen nem a *cigányság* – kulturális integrációjával.)

Komoly, a cigányság helyzetén *valóban* változtatni akaró, s életünk minden részterületére kiterjedő osztársadalmi szándék, ilyen irányú társadalmi konszenzus létrejötte esetén valóban *komoly* szerep várna a könyvtárakra és könyvtárosokra is, de ilyesmire – megint csak saját véleményem szerint – belátható időn belül nincs esély, lévén hogy nincs a legcsekélyebb ilyen irányú szándék sem a mai magyar társadalomban. Ennek ellenére azt érzem, hogy *e szerepre felkészülni, készen lenni*, minden magát komolyan vevő, szakmáját szerető, felelősségteljes könyvtárosnak kötelessége.